

A Comparative Study of the Components of Islamic Governance in the Thoughts of Ayatollah Taleghani and Sayyid Qutb with Emphasis on Spriggans' Theory

Taherehsadat Sadatinasrabadi*

Mojtaba Mirdamadi Mohammad Safahian*****

Abstract

From the time of the formation of the first human civilizations until today, the issue of governance has been one of the most important social and political issues of human societies, and throughout history, thinkers with different approaches have always presented their ideas for optimal governance. In the meantime, with the advent of Islam and the formation of the government of the Prophet of Islam in Medina, a different model was proposed regarding the issue of governance, and after the death of the beloved Prophet of Islam, with the emergence of differences among Muslims, many challenges arose regarding the way of Islamic governance. In this article, focusing on the views of two contemporary thinkers of the Islamic world, Seyyed Qutb and Ayatollah Taleghani, their thoughts related to Islamic governance have been examined; Both thinkers have explained Islamic governance by emphasizing the Qur'an and the socio-political interpretation of the Qur'an. The main question of the article is the question from the point of view of these two thinkers regarding Islamic governance, and the hypothesis of the article tests the idea that the ideal model of governance in the thought of Ayatollah Taleghani is

* Doctoral student of Quran and Hadith, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, T.sadatinasrabadi@iau.ir

** Assistant Professor of Islamic Studies, University of Tehran Email: mirdamadi_77@ut.ac.ir (corresponding Author)

*** Assistant Professor of Quran and Hadith, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, M_safedian@azad.ac.ir

Date received: 09/04/2025, Date of acceptance: 10/08/2025

drawn more by emphasizing the concept of councilism and in the thought of Seyyed Qutb by emphasizing the survival of the concept of Jihad. The method of this research, inspired by the theory of Thomas Spriggans, follows a four-stage study in the thought of these two thinkers, which first observes and identifies the problems and problems of Islamic societies, and in the second stage, analyzes and searches for the pathology and causes of the crisis, and in the third stage, the theoretical reconstruction of an ideal and desirable society from the perspective of Islamic governance, and in the fourth stage, provides solutions and offers treatment.

Keywords: Governance, Islamic governance, Shuraism, Jihad, Seyed Qutb, Ayatollah Taleghani.

Introduction

The style and manner of governance has also been one of the concerns of thinkers in the history of thought, and from ancient times until today, thinkers have always theorized on this issue. Since the advent of Islam and the sending of the Prophet of Islam; Also, the issue of religious governance has existed as an undeniable fact. The study of the history of Islam shows the differences in views and opinions of Muslims after the death of the Prophet (PBUH) until now, and this issue has become the basis for many intellectual and practical disputes and conflicts between Muslims. Unfortunately, in recent centuries, the situation of Islamic societies has fallen into severe decline, and this issue has made Muslim thinkers think about the pathology of the causes of decline and examine the ways to revive Islamic civilization. Ayatollah Taleghani and Seyyed Qutb were two prominent religious and political figures in our contemporary world who, with the slogan of returning to the Qur'an, both personalities presented a new reading of the interpretation of the Qur'an, different from the interpretations of the predecessors, which is known as social political interpretation among the interpretation approaches. The thoughts of these two Muslim thinkers are important in streamlining social and political developments in Iran and Egypt in the Islamic world and presenting different models of Islamic governance. The purpose of this article is to explain Islamic governance from the perspective of Ayatollah Taleghani and Seyyed Qutb in a comparative manner, although in terms of religious affiliations, Ayatollah Taleghani and Seyyed Qutb are Sunnis, and each of them grew up in their own environment. But the perceptions of these two can be examined in the form of a common approach under Islamic governance. The thoughts of Ayatollah Taleghani and Seyyed Qutb present a new reading of the optimal Islamic governance model based on Quranic teachings, which laid the groundwork for the activation of new religious thinking currents and

3 Abstract

different readings of religion in the form of political Islam thought in Iran and Egypt and, accordingly, the contemporary Islamic world. Although in the discussions of these two characters, issues related to sovereignty, freedom and justice and other social and political economic issues have been examined, but the new model of governance in the thought of Ayatollah Taleghani is drawn more by emphasizing the concept of councilism and in the thought of Seyed Qutb by emphasizing the survival of the concept of Jihad.

Materials and Methods

In this article, based on the theory of Thomas Spriggans, the study of four steps in situational analysis and providing a solution. Spriggans' model provides a specific framework to humanities researchers to answer four basic questions, which is also used in this article. Spriggans mentions four stages to understand political thought:

- 1- Observing and identifying problems
- 2- Analysis and search for the causes of the crisis
- 3- Ideal reconstruction of political society
- 4- Providing treatment

The application of the Spriggans method in this article allows us to gain a correct understanding of the views of these two figures in terms of content analysis, and to extract the views of Seyyed Qutb and Ayatollah Taleghani in the discussion of Islamic governance with Spriggans' four stages plan.

Discussion & Result

Ayatollah Taleghani's point of view in analyzing the situation of Muslims

Ayatollah Taleghani has raised several issues regarding the current situation in Iran and the most important issues in his lifetime: the issue of authoritarian rule and tyranny was one of the problems that Taleghani addressed, in Taleghani's opinion, one of the problems of Iranian society is tyranny. Religious and sectarian differences in Iran and the Islamic world and differences between intellectuals and religious people and clergy and different social classes is another issue that Ayatollah Taleghani pays special attention to in identifying and understanding the current situation of Muslims in Iran, and she believed that it leads to the loss of opportunities and opportunities. Taleghani considers the spread of new ideas such as Marxism and liberalism to be one of the fundamental problems of Iranian society, and by criticizing it, he tried to make the young generation aware of the deviations of these humanistic schools.

Pathology and cause of crisis in Islamic societies from the perspective of Ayatollah Taleghani

Ayatollah Taleghani points out three basic issues in the discussion of the pathology of Iranian society and the Islamic world; The first problem is the nation's ignorance of public duties and rights. The second problem is religious tyranny. According to Taleghani, one of the guardians of tyranny is the branch of religious tyranny. The work of this branch is to learn the contents and words of religion and decorate their appearance in a way that is interesting to the common people and deceive the people who are ignorant of the principles and foundations of religion and are not familiar with the call of the beloved prophets and make them obey them. The third issue is the religious, political and class differences by which the agents of tyranny maintain their power.

Theoretical reconstruction for the desirable and ideal Islamic society from the perspective of Ayatollah Taleghani

By studying the works of Ayatollah Taleghani in drawing a desirable and ideal society, we can point to four very important components in his thought:

1. The existence of divine traditions in the system of existence
2. Monotheistic political society
3. The image of desirable and undesirable political society in the Qur'an
4. Shuraism

Taleghani designs the basis of the administration of the Islamic society based on the Shura, and considers this system of Islamic Shura administration, which he gives reasons for it from the Quranic verses and the Prophet's life, to be superior to the existing democracy in the world, and considers it the cause of the growth of talents., the most shameless, the most stupid people are at the head. According to Taleghani, Shura is the main pillar of Islamic governance And the best way for the people to participate in government affairs is to observe the important Qur'anic and Islamic principle of Shura, which existed in the life of the Prophet and the pure Imams.

Ayatollah Taleghani's solutions for the transition from the current situation to the desired situation of the Islamic society

Ayatollah Taleghani believed that monotheism and its concept should flow in the body of the Islamic society and bring it from philosophical and theological discussions to the stage of society.

Ayatollah Taleghani emphasized the importance of education. Taleghani, in the guise of a scholar and qualified cleric, followed a project in which the issue of "education and training" is raised as a valuable and effective mission. He paid

5 Abstract

attention to extracting sources from religious texts that facilitate the human path to achieve perfection

Ayatollah Taleghani believed in organizational activities to achieve his goals, and during his lifetime, he strengthened this path by participating in the establishment of party and organizational meetings.

Sayyid Qutb's point of view in analyzing the situation of Muslims

Seyyed Qutb, one chapter of his book "The Future in the Realm of Islam" has discussed the state of the world today, a world that has mobilized civilization against humanity and instead of deriving its life plan from God, people's weavers have made themselves a life plan and fallen on the current path, a path that is doomed. One of Seyyed Qutb's innovations is the use of the word "Jahilit" about the state of the world today; From his point of view, the society of ignorance is any society that does not serve God alone. Then he concludes that by defining all the existing communities and governments, they are all Jahili communities In line with Sayyid Qutb's social discussions and expressing the characteristics of Jahili society, one of the important issues raised by Sayyid is the distance of the Islamic Ummah from the Qur'an.

Pathology and cause of crisis in Islamic societies from Seyyed Qutb's point of view

In his numerous books, Seyed Qutb tried to diagnose and explain the cause of crisis and backwardness in Islamic societies, and as a concerned thinker, he has expressed deep issues in this field from a political, social and cultural perspective. In his works, Qutb criticized modernity and its negative effects on Islamic societies. He believed that modernity has weakened Islamic values and created identity crises in Islamic societies .he also emphasizes the need to criticize Western economic and social teachings and believes that Islamic principles should be used to create a comprehensive system.

Reconstruction of a desirable and ideal society from Seyyed Qutb's point of view

Sayyid Qutb believed that Islamic civilization should be revived. The purpose of the ideology of Islam is to create a possibility to preserve the honor and respect for all human beings, Islam has a goal and plan for the present and future of the human race and to restore its true value and honor, so that it can achieve a high position and a high rank and save it from ignorance and the life of the ignorant that has kept it in a stage of animal humiliation and lowliness. Seyed Qutb, as one of the pioneers of contemporary Islamic thought, proposed the concept of "pure Islam". He believed that Islam should be used as a comprehensive political, social and economic system

Seyyed Qutb's solutions for the transition from the current situation to the desired situation of the Islamic society

The necessity of jihad and resistance

At the end of the book "The Future in the Realm of Islam", Seyyed Qutb talks about the necessity of "continuous, difficult and risky jihad" for which Muslims must be equipped. For this jihad, he mentions only one necessary equipment: complete familiarity with the facts of Islam and learning the religion at a high level. The struggle and jihad that Seyyed Qutb puts forward to change the existing situation does not have a reform aspect in the specific sense of the word, but this struggle must transform societies before building a desirable Islamic society. Seyyed Qutb introduced the concept of "struggle" as a basic principle in the life of Muslims. He considers Islam's program in the struggle to include two parts: calling and enlightening to reform beliefs, as well as fighting against systems and dominions that are barriers to people's awareness. According to Sayyid Qutb An avant-garde group is needed to make the resurrection of Islamic countries a necessity, and after that sooner or later the world will come under the control of Islam.

Conclusion

In this article, one of the most key concepts of Islamic political thought, namely the concept of governance from the point of view of two contemporary thinkers, the late Ayatollah Taleghani and Seyyed Qutbmod, is a comparative study. Paying attention to these two thinkers is important from two aspects, and explaining their thoughts in opening the horizons and delineating the developments that have occurred in the Islamic world, especially Iran and Egypt, provides a new framework for reflection and analysis. Both thinkers were concerned with providing a way for the Islamic nation to escape from the current situation, and with religious and Quranic backgrounds, they attempted to diagnose and solve problems and provide a solution for the Islamic nation. Inspired by Thomas Spriggans' model of four steps of thinking, they proposed an introduction to the crisis, then a pathology and causes of the crisis, and in the third step, a proposal for a theory and a desired goal, and finally a solution and path from the current situation to the desired situation were stated, citing the works of the two thinkers. The focal point and focus of Ayatollah Taleghani's discussions in presenting the path is the issue of shuraism, but in Sayyid Qutb's view, the issue of jihad is a priority and this jihad should be carried out by the vanguard group to create culture. Therefore, Ayatollah Taleghani pays more attention to the masses of the people, while Sayyid Qutb follows the elitist view in the course of political and social developments.

7 Abstract

Bibliography

- Spriggans, Thomas, (1991) Understanding Political Theories, translated by Farhang Rajai, Tehran, Aghah Publishing. [in Persian]
- Pryor, Masoumeh (2000), Ayatollah Taleghani's Political Thought, Quarterly Journal of Contemporary Iranian History, Year 14, Issue 56, pp. 45-56. [in Persian]
- Khalidi, Abol Salah, (1991) America from the Perspective of Sayyid Qutb, translated by Mustafa Arbabi, Ehsan Publications. [in Persian]
- Khan Mohammadi, Yousef, (2014), Political Interpretation of the Quran in Contemporary Iran, Publications of the Propaganda Office of the Qom Seminary, Research Institute for Islamic Sciences and Culture, Second Edition. [in Persian]
- Rajai, Farhang (2002), Contemporary Political Thought in the Arab World. Tehran: Center for Middle East Studies and Research. [in Persian]
- Suznagar, Sirous (2004), Political Thoughts of Sayyid Qutb, Tehran: Center for Islamic Revolution Documents.[in Persian]
- Al-Sayyid, Rezvan. (2002) A Perspective on the Identity and Nature of Twentieth Century Islamic Movements. Translated by Majid Moradi, Pegah Hawza Publication, No. 54, p. 17[in Persian]
- Taleghani, Seyyed Mahmoud, (1999), A Minaret in the Desert, Tehran, Qalam Publications.[in Persian]
- Taleghani, Seyyed Mahmoud, (1979), From Freedom to Martyrdom, Abuzar Publications. Second edition, 1979.[in Persian]
- Taleghani, Seyyed Mahmoud, (1980), Unity and Freedom, Tehran, Publishing Joint Stock Company.[in Persian]
- Taleghani, Seyyed Mahmoud, (1983) A Ray of the Quran, Compiled by Seyyed Mahdi Jafari, Publishing Joint Stock Company.[in Persian]
- Taleghani, Seyyed Mahmoud, Ali Teymur (1400), Friday Prayer Sermons of Ayatollah Taleghani, Tehran, Publisher: Naria Mehr.[in Persian]
- Taleghani, Seyyed Mahmoud, (1339), The First Monotheism of the Prophets, Tehran, Introduction to the Book of Erasing the Illusionary and the Clearing of the Known, Kayhan Publications. [in Persian]
- Tawil, Kumail, (1391), Al-Qaeda and its Sisters, Tehran: Andisheza Sazan Noor. [in Persian]
- Abdul Raziq Ali, (1925) Al-Islam and the Principles of Governance, Cairo, Egypt Press.[in Persian]
- Qutb, Seyyed, (1355), Ignorance of the Twentieth Century, Translated by Sadr al-Din Balaghi, Tehran, Amir Kabir Publications.[in Persian]
- Qutb, Seyyed, (1964), Ma'alem fi al-Tariq*. Dar al-Shoroq Publications, Beirut,
- Qutb, Sayyid, (1985), Social Justice in Islam*. Dar Al-Shorouk Publications, Beirut.
- Qutb, Sayyid (1966), The Future in the Realm of Islam, Seyyed Ali Khamenei, Mashhad, Sepideh Publications.[in Persian]

- Qutb, Sayyid, (1999), Signs of the Way, Mahmoud Mahmoudi, Tehran, Ehsan Publications. [in Persian]
- Qutb, Sayyid, (2005), In the Shadow of the Quran, Translated by Mustafa Khorramdel, Tehran, Ehsan Publications, Volume 1, Fifth Edition.
- Qutb, Sayyid, (1991), Islam and Issues of the Age*, Dar Al-Shorouk, Cairo
- Qutb, Sayyid and Others, (1979), Jihad in the Way of Allah, No Place, Center of the World Islamic Union.
- Qutb, Sayyid, (1980), Landmarks on the Road, Beirut Cairo Dar Al-Sharq.
- Koppel, Gilles, 1996, The Prophet and the Pharaoh, New Islamic Movements in Egypt, translated by Hamid Ahmadi, second edition, Tehran, Kayhan. [in Persian]
- Mukhtari, Majid, The Model of the Islamic Revolution of Sayyid Qutb, Resalat, 8/19/2004 (
- Moradi, Majid, (1982) "Sayyid Qutb's Discourse Speech", Quarterly Journal of Political Sciences, Year 6, Issue 21: pp. 196-216. [in Persian]
- Naini, Mohammad Hossein (1979), Punishment of the Ummah and Exaltation of the Godhead. With the efforts of Sayyid Mahmoud Taleghani. Tehran, Publishing Joint Stock Company, [in Persian]

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در اندیشه آیت‌الله طالقانی و سید قطب با تأکید بر نظریه اسپریگنز

طاہرہ سادات ساداتی نصرآبادی*

سید مجتبی میردامادی** محمد صافیان***

چکیده

از زمان شکل‌گیری اولین تمدن‌های بشری تا امروز مساله حکمرانی یکی از مهمترین موضوعات اجتماعی سیاسی جوامع بشری بوده است و در طول تاریخ همواره اندیشمندان با رویکردهای مختلف نظریات خود را برای حکمرانی مطلوب مطرح نموده‌اند در این میان با ظهور اسلام و تشکیل حکومت نبوی در مدینه الگوی متفاوتی نسبت به مساله حکمرانی مطرح گردید و بعد از رحلت پیامبر گرامی اسلامی با بروز اختلافات بین مسلمانان چالش‌های زیادی در مورد چگونگی حکمرانی اسلامی بوجود آمد در این مقاله با تمرکز بر دیدگاه دو اندیشمند معاصر جهان اسلام سید قطب و آیت‌الله طالقانی، اندیشه آنان مرتبط با حکمرانی اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است؛ هر دو اندیشمند با تأکید بر قرآن و تفسیر سیاسی اجتماعی از قرآن به تبیین حکمرانی اسلامی پرداخته‌اند، سوال اصلی مقاله پرسش از دیدگاه این دو اندیشمند در خصوص حکمرانی اسلامی است و فرضیه مقاله این ایده را آزمون می‌نماید که الگوی مطلوب حکمرانی در اندیشه آیت‌الله طالقانی بیشتر با تأکید بر مفهوم شوراگرایی و در اندیشه سید قطب با تأکید بر احیای مفهوم جهاد

* دانشجوی دکتری گروه قرآن و حدیث، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد، تهران، ایران،
t.sadatinasrabadi@iaui.ir

** استادیار دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، تهران، ایران. mirdamadi_77@ut.ac.ir

*** استادیار گروه قرآن و حدیث، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
m_safedian@azad.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۹

ترسیم می گردد. روش این تحقیق با الهام از نظریه توماس اسپریگنز یک مطالعه چهار مرحله ای را در اندیشه این دو اندیشمند دنبال می نماید که ابتدا مشاهده و شناسایی معضلات و مشکلات جوامع اسلامی و در مرحله دوم تحلیل و جست و جو در خصوص آسیب شناسی و علل بحران و در مرحله سوم بازسازی تئوریک جامعه آرمانی و مطلوب از منظر حکمرانی اسلامی و در مرحله چهارم به ارائه راهکار ها و ارائه درمان می پردازد.

کلیدواژه‌ها: حکمرانی، حکمرانی اسلامی، شوراگرایی، جهاد، سید قطب، آیت الله طالقانی.

۱. مقدمه

مساله حکمرانی از موضوعات بسیار اساسی در زندگی اجتماعی انسان است و از آنجا که انسان مدنی بالطبع است، موجودی اجتماعی است و زندگی اجتماعی نیاز به نظم و انتظام دارد و بدون حکومت چنین امری ممکن نیست و تاریخ زندگی بشر نیز هیچگاه از امر حکمرانی ولو بصورت بدوی و ابتدایی جدا نبوده است، سبک و شیوه حکمرانی نیز یکی از دغدغه های اندیشمندان در تاریخ اندیشه بوده است و از دوران باستان تا امروز همواره اندیشمندان در این موضوع نظریه پردازی نموده اند. از زمان ظهور اسلام و بعثت پیامبر گرامی اسلام؛ نیز مساله حکمرانی دینی بعنوان یک حقیقت غیر قابل انکار وجود داشته است، هر چند در دوران معاصر کسانی مانند علی عبدالرازق و برخی روشنفکران اسلامی، شرعی بودن حکومت دینی را زیر سوال برده اند و آن را یک امر عرفی تلقی نموده و تلاش نموده اند حکومت نبوی را یک پدیده عرفی وانمود نمایند. (عبدالرازق، ۱۹۲۵: ۴۵) اما با تکیه به رویکرد اجتماعی و تفسیری آیت الله طالقانی و سید قطب و مقایسه تطبیقی و اشتراکات محصل آن نیز می توان دینی بودن حکومت را استنباط نمود. بررسی تاریخ اسلام بیانگر اختلاف دیدگاه ها و نظریات مسلمانان بعد از رحلت پیامبر(ص) تاکنون بوده و این موضوع زمینه ساز اختلافات و منازعات فکری و عملی زیادی بین مسلمانان گردیده است، متأسفانه در قرون اخیر وضعیت جوامع اسلامی به انحطاط شدیدی گرفتار گردید و این موضوع اندیشمندان مسلمان را ب فکر فرو برد که به آسیب شناسی علل انحطاط پرداخته و راه کارهای احیای تمدن اسلامی را بررسی نمایند، در این میان طرح بازگشت به قرآن و مساله حکمرانی مبتنی بر اصول قرآنی از دغدغه های اندیشمندان مسلمان شیعه و سنی بوده است که در نوع خود یک نوآوری در دوران معاصر محسوب و دارای پیامدهای زیادی در شکل گیری جریان های فکری سیاسی در جهان اسلام می باشد.

آیت الله طالقانی و سید قطب دو چهره مذهبی سیاسی مطرح در دنیای معاصر ما بودند که با شعاربازگشت به قرآن، هر دو شخصیت، قرائت جدیدی از تفسیرقرآن، متفاوت از تفاسیر پیشینیان ارائه نمودند که در میان رویکردهای تفسیری بعنوان تفسیر سیاسی اجتماعی شناخته می شود. اندیشه های این دو اندیشمند مسلمان در جریان سازی تحولات سیاسی اجتماعی ایران و مصر و جهان اسلام و ارائه مدل های متفاوت از حکمرانی اسلامی مورد توجه می باشد. آنچه این مقاله در صدد آن است، تبیین حکمرانی اسلامی از منظر آیت الله طالقانی و سید قطب بصورت تطبیقی می باشد، هر چند از لحاظ تعلقات مذهبی آیت الله طالقانی شیعه و سید قطب از اهل سنت می باشد و هر کدام در زیست بوم خاص خود پرورش یافته اند؛ اما برداشت های این دو در قالب یک رویکرد مشترک تحت حکمرانی اسلامی قابل بررسی می باشد، اندیشه های آیت الله طالقانی و سید قطب قرائت جدیدی از مدل حکمرانی مطلوب اسلامی را مبتنی بر آموزه های قرآنی ارائه می نماید که زمینه ساز فعال شدن جریان های نواندیشی دینی و خوانش های متفاوت از دین در قالب اندیشه اسلام سیاسی در ایران و مصر و به تبع آن جهان اسلام معاصر گردید، هر چند در مباحث این دو شخصیت مباحث مربوط به حاکمیت، آزادی و عدالت و سایر موضوعات اجتماعی و سیاسی اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است اما الگوی جدید حکمرانی در اندیشه آیت الله طالقانی بیشتر با تاکید بر مفهوم شوراگرایی و در اندیشه سید قطب با تاکید بر احیای مفهوم جهاد ترسیم می گردد. به نظر می رسد نقش آیت الله طالقانی در شکل گیری جریان های فکری سیاسی ایران به منظور نیل به حکمرانی اسلامی در دهه چهل و پنجاه هجری شمسی بسیار موثر و مباحث تفسیری ایشان در مسجد هدایت در شکل دادن تفکر انقلابی و اصلاحی مبارزات مردم ایران و شکل دادن به اندیشه پیروان سازمان ها و تشکل های سیاسی مذهبی آن دوره و زمینه سازی انقلاب ۵۷ بسیار تاثیر گذارده بوده است و در جریان انقلاب اسلامی تلاش زیادی برای تحقق حکمرانی اسلامی و چگونگی آن در ساختار نظام جمهوری اسلامی داشتند. همچنین اندیشه ها و آرای تفسیری سید قطب در مصر نیز هم در این کشور و هم در جهان اسلام منشا تحولات گردید. کتاب معروف فی ظلال القرآن سید، بعنوان یک تفسیر سیاسی اجتماعی از قرآن در جهان اسلام مورد توجه ویژه جریانات روشنفکر و انقلابی قرار گرفت، برخی صاحب نظران سیاسی دامنه تاثیرات سیاسی اجتماعی اندیشه های سید قطب را تا دهه اخیر در رادیکال شدن جریان های سلفی و تکفیری مانند القاعده و داعش در راستای طرح دولت اسلامی برای احیای نوعی خلافت اسلامی را نیز

دنبال نموده اند که بعنوان یک موضوع مستقل قابل بررسی و تحلیل می باشد. دغدغه اصلی همه این جریانات احیای تمدن اسلامی از طریق حکمرانی اسلامی بود ولی با قرائتی متفاوت از آنچه بصورت رایج در جهان اسلام وجود دارد و مسلمانان نسبت به آن قرابت فکری دارند. چهارچوب نظری بکار گرفته شده در این مقاله بر اساس نظریه توماس اسپریگنز مطالعه چهار گام در وضعیت سنجی و ارائه راهکار می باشد. (اسپریگنز، ۱۳۷۰: ۹۳-۴۳) الگوی اسپریگنز یک چهارچوب مشخص به محققان علوم انسانی ارائه می نماید که به چهار سوال اساسی پاسخ بگوید که در این مقاله این الگو نیز مورد استفاده قرار گرفته است اسپریگنز برای فهم اندیشه سیاسی چهار مرحله را ذکر می نماید:

۱. مشاهده و شناسایی معضلات و مشکلات

۲. تحلیل و جست و جو در خصوص علل بحران

۳. بازسازی آرمانی جامعه سیاسی

۴. ارائه درمان

کاربرد روش اسپریگنز در این مقاله به ما این امکان را می دهد که هم از لحاظ تحلیل محتوا به شناخت درستی از دیدگاه های این دو شخصیت دست یافته و هم با طرح مراحل چهارگانه اسپریگنز دیدگاه های سید قطب و آیت الله طالقانی را در بحث حکمرانی اسلامی استخراج نمائیم.

۲. پیشینه تحقیق

با بررسی در پژوهش های انجام شده در خصوص اندیشه های آیت الله طالقانی و سید قطب تحقیقات فراوان در واکاوی اندیشه های این دو شخصیت در ابعاد مختلف هر کدام بصورت مستقل و گاه در مقایسه تطبیقی با برخی دیگر از اندیشمندان انجام گردیده است، با جستجو در سایت ایران داک و پایگاه های علمی دیگر فهرست فراوانی از این تحقیقات قابل دسترسی می باشد اما هیچکدام از تحقیقات انجام شده مفهوم حکمرانی اسلامی را بصورت مقایسه ای در اندیشه این دو متفکر مسلمان انجام نداده اند و مولفه های این مقاله با چهارچوب تحلیلی اسپریگنز کاملاً نوآورانه و غیر تکراری است و وفق گشایی جدیدی را در طرح مباحث حکمرانی اسلامی ترسیم می نماید.

۳. دیدگاه آیت‌الله طالقانی در تجزیه و تحلیل وضعیت مسلمانان

از منظر آیت‌الله طالقانی بدلیل حاکمیت طواغیت، جوامع اسلامی دچار غفلت از احوال خود گردیده اند، بر همین اساس آیت‌الله طالقانی معتقد بود:

«اگر سلطه ظلمات انگیز طاغوت‌ها مجالی دهد تا چشم‌هایی باز و اصول و برنامه‌هایی نشان داده شوند می‌توان خصلت خود پرستی و سودجویی را از قلوب مردم ریشه کن ساخت و اگر با تکامل و تعلیم و تربیت عادی مردم فرشته خوی شدند و از خود بینی و به خودگرایی سر بیرون آوردند و در سایه همزیستی و همدلانه حکومت جهانی درامدند و صف بندی و جنگ را متوقف کردند ایما حرکت و تکامل متوقف نمی‌شود؟ آیا برای از میان برداشتن این موانع و مشکلات اصول و راهی جز ایمان و گرایش به مبدا کمال می‌توان تصویر نمود تا هم مردم را روشن و تزکیه نمایند و هم راه تکامل بدون جنگ را بسوی کمال و نور باز نمایند؟» (طالقانی، جلد دوم، ۱۳۶۲: ۲۱۲)

آیت‌الله طالقانی در مورد وضع موجود ایران و مهمترین مسائل در دوران زندگی خود مطالب ذیل را بعنوان مهمترین موضوعات مطرح نموده است: مساله حکومت استبدادی و طاغوتی یکی از معضلاتی بود که طالقانی به آن پرداخته است، به نظر طالقانی یکی از مشکلات جامعه ایران طاغوت زدگی است، در مقدمه‌ی تنبیه‌الأمه اثر مشهور مرحوم آیت‌الله نائینی می‌نویسد: «از آن روزی که اینجانب در این اجتماع چشم گشودم، مردم این سرزمین را زیر تازیانه و چکمه‌ی خودخواهان دیدم هر شامگاهان در خانه منتظر خبری بودیم که امروز چه حوادث تازه‌ای رخ داده؟ و کی دستگیر و تبعید یا کشته شده یا چه تصمیمی در باره مردم گرفته اند.» (نائینی، ۱۳۵۸: ۴) موضوع دیگری که طالقانی آن را بعنوان یک برداشت غلط از آموزه‌های اسلامی مطرح نمود بنظر طالقانی در فرهنگ عامه مردم این گونه مطرح و شایع شده است که بدبختی و خوشبختی هر جامعه‌ای از قبل از طرف خداوند مشخص و معین شده است و از قبل خداوند افرادی را ارباب آفریده و بقیه مردم را رعیت و خدمتگزار این اربابان قرار داده است، طالقانی ضمن نفی و نقد این گونه طرز تلقی و فرهنگ سیاسی در صدد است تا سنت‌ها و قوانین الهی مطرح در عالم هستی و شریعت را شناسایی و برای مردم جامعه معرفی کند و این نکته را تبیین نماید که سرنوشت انسان‌ها در دست خودشان است. (خان محمدی، ۱۳۹۳: ۲۱۸-۲۳۹)

اختلافات مذهبی و فرقه‌ای در ایران و جهان اسلام و اختلافات بین روشنفکران و مذهبی‌ها و روحانیت و طبقات مختلف اجتماعی یکی دیگر از مسائلی است که آیت‌الله طالقانی در بحث شناسایی و شناخت وضع فعلی مسلمانان در ایران بران توجه ویژه دارد و

معتقد بود موجب از بین رفتن فرصت ها و موقعیت ها می شود از دیگر موضوعات مطرح شده در آثار آیت الله طالقانی پرداختن به مساله قسط و عدل و اوضاع نابسامان جامعه ایرانی است، او معتقد بود قرآن کریم هدف بعثت انبیا را اقامه قسط و عدل معرفی کرده است و بر اساس آیه ۲۵ سوره حدید لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ اقامه قسط و عدل مبنای پایه گزاری جامعه سالم و تکمیل رسالت محسوب می گردد. (طالقانی، جلد ششم، ۱۳۶۲: ۲۴۱)

طالقانی یکی دیگر از معضلات اساسی جامعه ایران را گسترش افکار جدید مانند مارکسیسم و لیبرالیسم می داند و سعی می کرد با نقد آن، نسل جوان را نسبت به انحرافات این مکاتب بشری آگاه نماید، بنظر طالقانی این مکتب ها به برخی از نیازهای عالی انسان توجه نکرده اند در نتیجه ناقص اند و تنها مکتب کامل مکتب اسلام است. طالقانی در یک ارزیابی کلی، موضع خود در برابر لیبرالیسم و سوسیالیسم را چنین معرفی می کند:

«هر مسلک و طرح و مرام اجتماعی که خودسران را محدود نماید و جلو اراده آنان را بگیرد، قدمی به هدف پیغمبران و اسلام نزدیک تر است، ولی مقصود و نظر نهایی اسلام نیست. مشروطیت و دموکراسی و سوسیالیسم همه اینها به معنای درست و حقیقی خود گام هایی پی در پی است که به نظر نهایی نزدیک می نماید» (طالقانی، ۱۳۵۹: ۱۹۴).

۴. آسیب شناسی و علت بحران در جوامع اسلامی از منظر آیت الله طالقانی

آیت الله طالقانی در بحث آسیب شناسی جامعه ایران و جهان اسلام به سه مساله اساسی اشاره می نماید؛ اولین مساله جهل ملت به وظایف و حقوق عمومی است، ایشان در این خصوص توصیف زیر را از مردم زمانه دارند و چنین می نویسند:

«مردمی که گرفتار تاریکی جهل اند، چاه و پرتگاه را راه و ذلت را عزت و ظلم را خدمت می پندارند و از اشباح و جماد و انسان می هراسند و آنها را به جای مبدا لایزال قدرت پرستش می کنند دزدان و درندگان اعراض و نوامیس عمومی و رهنان دین و شرافت هم در زیر پرده تاریک جهل عمومی در دل هراس ایجاد می کنند و با اشتباه کاری و دین سازی برای مردم به راه زنی و غارتگری می پردازند...» (نائینی، ۱۳۷۸: ۱۲۳ پاورقی)

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در ... (طاهره سادات ساداتی نصرآبادی و دیگران) ۱۵

دومین مساله استبداد دینی است بنظر طالقانی، از قوای پاسدار استبداد، شعبه استبداد دینی است، کار این شعبه این است که مطالب و سخنانی از دین یاد گرفته و ظاهر خود را ان طور که جالب عوام ساده باشد می آریند و مردمی را که از اصول و مبانی دین بی خبرند و به اساس دعوت پیامبران گرام آشنایی ندارند می فریبند و مطیع خود می سازند و با این روش فریبده بنام غمخواری دین و نگهداری آئین، ظل الشیطان را بر سر عموم می گسترانند و در زیر این سایه شوم جهل و ذلت مردم را نگه می دارند.

مساله سوم اختلافات دینی و سیاسی و طبقاتی است که ایادی استبداد بوسیله آن سلطه قاهرانه خود را نگه می دارند این قوه منفی گرچه از آثار و نتایج قوای دیگر استبداد است ولی خود برای ابقا و دوام استبداد علت موثر می باشد و درجات تفرقه حزبی و دینی در میان هر ملت میزان سنجش نفوذ استبداد است به این جهت در زبان قرآن و اخبار استبداد وانقراض ملل را مستند به همین دانسته است. (همان)

۵. بازسازی نظری جامعه مطلوب و آرمانی اسلامی از منظر آیت‌الله طالقانی

با مطالعه در آثار آیت الله طالقانی در ترسیم جامعه مطلوب و آرمانی می توان به چهار مولفه بسیار مهم در اندیشه ایشان اشاره نمود:

۵-۱. جاری بودن سنت‌های الهی در نظام هستی

براساس معارف اسلامی اراده خداوند در اداره جهان هستی بر سنت هایی استوار است. در قرآن کریم بر برخی از این سنت ها در قصص انبیا بعنوان عبرت اشاره گردیده است. آیت الله طالقانی به استناد این آیات می نویسد:

«سراسر قضایا و واقعه های تاریخی و برخوردهای حق و باطل که در قرآن آمده بیان همین سنن است نه تاریخنگاری و داستان سرایی در باره اشخاص پس بیان سنن و امر به بررسی و نظر در آن و نکوهش از اعراض و نادیده گرفتن آن بیش از هر مساله و حکم فردی و اجتماعی در قرآن بیان شده است نه تنها برای مسلمانان بلکه برای همه مردم و کافران نیز در همان روزگاری که حوادث و اوضاع اجتماعی را یا معلول تصادفات می پنداشتند و یا آن ها را مستند به اراده قاهر و مستبدانه خدا و یا خدایان می پنداشتند و از سنن و قوانین که خداوند در میان روابط اجتماع و پدیده ها و

تحولات آن نهاد ناآگاه بودند، قرآن ارشاد به سنن را برای همه مردم تبیین کرد» (طالقانی، جلد سوم: ۱۳۶۲: ۳۴۳)

۵-۲. جامعه سیاسی توحیدی

طالقانی برداشت جامعی از توحید دارد و معتقد است اگر معنای توحید درست فهم گردد و در تار و پود جامعه اسلامی کشیده شود معضلات و مشکلات اجتماعی فرهنگی و سیاسی بر طرف می گردد وی در مورد توحید می گوید:

«این سرلوحه و نخستین دعوت پیامبران است دیگر اصول اعتقادی و اخلاقی و شرایع و قوانین، شعاع ها و دوائر این نقطه مرکزی اند؛ این انقلاب فکری و اجتماعی انبیا است که از انقلاب و تحول درونی و باطنی بشر آغاز گردیده که همان برگشت جهت فکر است به سوی مبدا و قدرت و حیات و هماهنگ ساختن فطرت نا آلوده انسان با نظام جهان، پایداری پیامبران برای ایجاد چنین انقلابی بود که یکسره وضع باطن و ظاهر زندگی واژگون بشر را برگرداند و مستقیم به سوی حق قرار داد بدین جهت در هیچ حال و هیچ جا از اعلام این راز رستگاری کوتاه نیامدند» (طالقانی، ۱۳۳۹: ۳۸)

۵-۳. تصویر جامعه سیاسی مطلوب و غیرمطلوب قرآنی

از نظر طالقانی مشخصات جامعه مطلوب و سالم اسلامی عبارتست از: حاکمیت قانون و شریعت اسلامی، هماهنگی و تعادل و تعامل اعضا و ارکان جامعه با یکدیگر، قرار گرفتن رهبری جامعه بدست فردی خردمند و رشد یافته، در نقطه مقابل جامعه واژگون و جاهل جامعه ایست که فاسدترین مردم، بی شرم ترین مردم، بی حیاتی ترین، احمق ترین مردم در راس آن باشد. (خان محمدی، ۱۳۹۳: ۲۵۹)

آیت الله طالقانی برای تحقق جامعه مطلوب، لزوم انقلاب فکری در جامعه، رعایت تقوای فردی و اجتماعی را بعنوان یک مبنای اساسی مطرح می نماید:

«امروز تمام دردها و رنج ها ناشی از طرز فکر و تفکر بشر است و تا زمانی که انقلاب و تحولی در عقل و فکر پیش نیاید همه علاج ها سطحی و موقت است، نتیجه انقلاباتی که از فکر و عقل شروع نشود از میان بردن طبقه یا فرد است و جایگزین نمودن فرد و طبقه دیگر و از میان بردن ستمگرانی است و جایگزین نمودن ستمگران تازه نفسی که با نام ها و عناوینی دیگری به حقوق خلق بتازند» (طالقانی، ۱۳۳۹: ۵)

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در ... (طاهره سادات ساداتی نصرآبادی و دیگران) ۱۷

۵-۴. شوراگرایی

طالقانی مبنای اداره جامعه اسلامی را بر اساس شورا طراحی می‌نماید و این نظام اداره شورایی اسلامی را که از آیات قرآنی و سیره نبوی برای آن دلیل می‌آورد از دموکراسی موجود در جهان برتر می‌داند و آن را عامل رشد استعدادها می‌داند:

«برای همیشه شورا پایه اجتماع اسلامی است تا اندیشه‌ها و استعدادها بروز کند و هر صاحب‌رایی خود را شریک در سرنوشت بداند و مسلمانان برای آینده و همیشه تربیت شوند و بتوانند در هر زمان و هر جا بعد از غروب نبوت خود را رهبری کنند اگر در این راه و برای تحکیم شورا هر چه زیان دهند ارزش دارد تا با هر شکستی آراء محکم تر و قدم‌ها ثابت تر شود و مانند بچه‌ای که به زمین افتد و صدمه ببیند و برخیزد تا به اندیشه و پای خود مستقیم و محکم گردد، شکست‌ها می‌گذرد، امت اسلامی باید به عالی‌ترین صورت باقی بماند» (طالقانی، جلد سوم، ۱۳۶۲: ۳۹۵)

۵-۴-۱. شورا رکن اصلی حکمرانی اسلامی

از نظر آیت الله طالقانی بهترین راه مشارکت مردم در امر حکومت، رعایت اصل مهم قرآنی و اسلامی شورا است، که این امر در سیره پیامبر و ائمه اطهار وجود داشته است. طالقانی در شرح تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله و پرتوی از قرآن، به این مسئله پرداخته و آیه‌های «شاوهم فی الامر» و «امرهم شوری بینهم» و برخی از احادیث را ناظر به لزوم مشورت پیامبر با مردم در حکومت و کشورداری می‌داند و دلیل مشورت کردن را چندین چیز ذکر می‌کند:

«وجوب مشورت در امور و حوادث، به حسب نصوص آیات و سیره پیغمبر اکرم، از امور مسلمة است. دلالت آیه مذکور و «شاوهم فی الامر»، که پیغمبر مقدس و معصوم را بدان خطاب و مکلف نموده، پس واضح است، ضمیر جمع (هم) مرحله اولی همه مسلمانان است؛ ولی به حسب قرینه امکان و تناسب حکم با صاحبان رأی راجع به عقلاء اربابان است و «الامر» مقصود تمام کارهای اجتماعی و سیاسی است. و چون قوانین از جانب خدا می‌باشد از این حکم خارج می‌باشد و آیه «امرهم شوری بینهم»، که جمله خبریه است، دلالت دارد بر اینکه وضع امور نوعیه در میان جامعه این چنین است و روش پیغمبر اکرم و امیرالمومنین علی علیه‌السلام برای این بوده و اهمیت دادن شورا و دستور دادن به آن یا از جهت امکان اشتباه (حاشاهم) و یا برای تطهیر اجتماع و حکومت مسلمانان از تشبیه به حکومت‌های استبدادی تعلیم و تربیت امت بوده. به هر حال، از آن باید پیروی کرد.» (نائینی، ۱۳۷۸: ۶۱-۶۲)

طالقانی در پرتوی از قرآن مجدداً تأکید می‌کند که شورا و مشورت پیامبر با مردم در امور اجرایی و مسائل حکومت است و الا پیامبر، بما هو رسول الله، درباره احکام و فرمانهای الهی نیازمند مشورت نیست؛ «فرمان شورا (خطاب به پیامبر) با آنان در امور اجرایی — نه احکام و فرامین الهی — است تا شخصیت بدانان دهی و شخصیتشان را بالا ببری و با خود همراز و همنشین گردانی و برای آنان احترام گذاری و در مسئولیتها، در جنگ و صلح شرکتشان دهی: و شاورهم فی الامر». (طالقانی، جلد سوم، ۱۳۶۲: ۲۹۷)

استنباط طالقانی از مسئله شورا برداشت عامی است که در تمام امور مردم جاری می‌باشد. نائینی در کتاب تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله شور و مشورت را در حد تشکیل مجلس و انتخاب نمایندگان از طرف ملت می‌داند، ولی طالقانی مشورت را در تمام سطوح زندگی مردم لازم و ضروری می‌داند و تشکیل شوراهای مردمی را یکی از اصول عملی خود قرار می‌دهد. مطالب بالا نشان می‌دهد که طالقانی اعتقاد راسخ و عمیقی به شورا داشت؛ چرا که شورا روحیه مردمسالاری را در نظام سیاسی ایجاد می‌کرد. او بارها تأکید داشت که این مسئله سنت به جای مانده از پیامبر است و آن هم تکیه‌گاهش است. او معتقد بود که هرچند در برخی از موارد شورا ممکن است عوارضی داشته باشد، ولی لازم است که بهای آن پرداخته شود. از این‌رو، طالقانی به هیچ‌وجه نگران انحراف مردم جهت انتخاب ناشایسته حاکمان نبود؛ بر عکس، دغدغه اصلی وی این بود که مبدا به بهانه عدم انحراف مردم عده‌ای خاص حاکم شوند و استبداد در پیش گیرند و مانع رشد سیاسی مردم گردند. از دیدگاه وی، جامعه مانند کودکی است که باید به او امر راه رفتن را، حتی به قیمت زمین خوردن چندین باره، یاد داد. چرا که همین زمین‌خوردنها جزئی از راه رفتن محسوب می‌شود و سبب استحکام وی می‌گردد. (پریور، ۱۳۸۹)

ایشان برای اثبات اهمیت شورا در حکمرانی اسلامی بر این گفته خود شواهد تاریخی نیز می‌افزود:

همه از آثار شورا بود که مدینه را بی‌پناه گذاردند و برخلاف نظر شخص آن حضرت (رسول اکرم (ص)) به سوی دشمن پیش راندند. با همه اینها، باز اصل شورا را تحکیم می‌کند؛ چون پایه اجتماع اسلامی است برای همیشه. هر صاحب رأیی خود را شریک در سرنوشت بداند و مسلمانان برای آینده و... تربیت شوند و بتوانند در هر زمان و هر جا، بعد از غروب نبوت، خود را رهبری کنند. اگر در این راه و برای... شورا هرچه زیان دهند ارزش دارد، تا با هر شکستی آراء محکم‌تر و قدمها ثابت‌تر شود و مانند بچه

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در ... (طاهره سادات ساداتی نصرآبادی و دیگران) ۱۹

که همی به زمین افتد و صدمه ببیند برخیزد، تا به اندیشه و پای خود مستقیم و محکم گردد. (طالقانی، جلد سوم، ۱۳۶۲: ۲۹۵).

طالقانی همواره نسبت به اجرای اصل مهم شورا و تشکیل شوراهای اسلامی در روستاها و بخشها و شهرستانها و استانها دغدغه خاطر داشت و در هر مناسبتی به این مسئله می‌پرداخت. در ۲۰ اردیبهشت ۱۳۵۸ طرح پیشنهادی برای تشکیل شوراهای محل در چهار صفحه ارائه گردید. (طالقانی، ۱۳۵۹: ۱۶۴-۱۶۷) و در آخرین نماز جمعه خود در بهشت زهرا با تأکید فراوان گفت: «صدها بار من گفتم که مسئله شورا از اساس‌ترین مسائل اسلامی است؛ حتی به پیامبرش، با آن عظمت، می‌گویند: با مردم مشورت کن، به اینها شخصیت بده، بدانند که مسئولیت دارند و متکی به شخص رهبر نباشند». (طالقانی، ۱۴۰۰: ۶۳)

۶. راهکارهای آیت‌الله طالقانی برای گذار از وضع موجود به وضع مطلوب جامعه اسلامی

۶-۱. وحدت‌گرایی در راستای ایجاد جامعه توحیدی

مسئله توحید یکی از اساسی‌ترین موضوعات اسلامی است آیت‌الله طالقانی معتقد بودند باید توحید و مفهوم آن در بدنه اجتماع اسلامی جاری شود و از بحث‌های فلسفی و کلامی به صحنه اجتماع آورده شود.

طالقانی در مورد جایگاه توحید در یکی از بیانات خود می‌گوید:

«توحید تنها یک عقیده قلبی نیست که انسان را به سوی عبادت و معابد می‌کشاند و فقط در کارهای عبادی به کار آید و تنها یک مسأله فلسفی و کلامی نیست که با دلیل و برهان اثبات شود و به همین جا متوقف گردد بلکه حقیقتی است که باید در فکر و عقل و عمل تحولی پدید آورد و جهت زندگی و وضع اجتماعی را برگرداند و بنای دیگر بر اساس حاکمیت خداوندی که همه جهان ظهور را اراده و حکومت مطلق اوست برپا دارد و انسان را از ضیق دنیا برهاند و چشم انداز فکرش را وسیع و شخصیتش را مستقل گرداند». (طالقانی، ۱۳۷۸: ۴۰)

ایشان همچنین در مقدمه شرح بر تنبیه‌الامه می‌نویسد:

«آن عالم نورانی و محیط درخشنده‌ای که قرآن انسان را به آن وارد می‌سازد عالم توحید است؛ توحید ذات، توحید قدرت، توحید حیات، توحید قیومیت، توحید نظامات و روابط و قوانین جهان، توحید اراده، توحید فکر و اراده‌ی بشر، این محیط و مقصد از

روشنایی و وضوح، حقیقت و سرش بر عموم مخفی و پوشیده است. احکام و اخلاق و اجتماعیات که روابط و داستان‌های قرآن در درون و خلال و پوشیده از نور توحید است.» (نائینی، پیشین، ۶)

طالقانی در تفسیر آیه ۶۴ سوره آل عمران «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا نَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ، می‌گوید:

«... خطاب طنین افکن و محرکی است به عموم اهل کتاب: یهود و نصارا که آیینی مستند به وحی و نوشته دارند، یا هر درس خوانده و نویسنده که اندیشه و مکتبی دارد و عهده دار رهبری توده‌ی مردم است. این‌ها هستند که برهان و بیان روشنگر و محرک باید، در اندیشه و عقاید جامد و شرک‌زا شک آورند و از بستگی به بندهای بندگی‌آور رها شوند و آماده تعالی گردند تا مقلدین چشم و گوش بسته و در بند اوهام و ارباب اسیر شده را آزاد کنند و عقده‌ها و تضادهای روحیشان را بکشایند و هماهنگ به سوی کلمه و شعاری یکسان و تبعیض‌ناپذیر بگرایند که کلمه‌ی متفق و منشأ اتفاق کلمه است.» (طالقانی، جلد ۵، ۱۳۶۲: ۱۷۶)

طالقانی بحث توحید را در دوساحت تکوینی و تشریعی به زیبایی تبیین می‌نماید در کتاب توحید از نظر اسلام این دیدگاه به این صورت بیان گردیده است:

«پس از آن توحید در فعل و اراده تکوینی است که جز او موثری در جهان و نظام آن ندارند الا شرک به شیئا یعنی به او هیچگونه شرک نورزیم سپس توحید در حاکمیت و اراده تشریعی است تا بعضی از مردم بر بعضی حاکم و ارباب نباشند و لا یتخذ بعضنا بعضا اربابا من دون الله یعنی هیچکس حق ندارد اراده فردی خود را بعنوان حاکمیت یا بصورت قانون بر مردم تحمیل نماید.» (طالقانی، ۱۳۵۸: ۳۰)

آیت‌الله طالقانی بر وحدت مسلمانان و پرهیز از تفرقه تأکید داشت. او بر این باور بود که اختلافات مذهبی و سیاسی باید کنار گذاشته شوند تا مسلمانان بتوانند به‌عنوان یک نیروی واحد عمل کنند. طالقانی تصمیمگیری همگانی و متحدانه را به داستان کبوتر طوقدار کليلة و دمنه تشبیه می‌کند:

«مانند داستان کبوتر طوقدار چون دید کبوتران دور اندیشی و نصیحت او را نپذیرفتند و به هوای دانه بسوی دام فرود آمدند و گرفتار شدند گفت بال و پر زدن در میان طناب‌های دام جز افسردگی و بهم پیچیدگی و انگاه افتادن بدست صیاد حاصلی ندارد

بایست سمت‌گیری نمایند و با هم در آن جهت به حرکت و پرواز درآیند تا شاید دام را از جا برکنند و آزاد شوند.» (طالقانی، جلد دوم، ۱۳۶۲: ۶۲)

علاوه بر این، طالقانی به دنبال ایجاد ارتباطات بین مذاهب اسلامی بود و معتقد بود که باید از ظرفیت‌های مشترک استفاده کرد. او بر این باور بود که باید تلاش کرد تا زمینه‌های گفتگو و تبادل نظر میان مذاهب مختلف اسلامی فراهم شود. ترجمه کتاب عبدالفتاح عبدالمقصود مورخ و محقق اهل سنت در مورد امام علی علیه السلام به زبان فارسی یکی از اقدامات عملی وی در این راستا تلقی می‌گردد.

۶-۲. اهتمام به مساله تربیت اسلامی

آیت‌الله طالقانی به اهمیت آموزش و پرورش تأکید داشت. طالقانی در کسوت یک روحانی عالم و صاحب صلاحیت، پروژه‌ای را دنبال می‌کرد که در آن مسئله‌ی «تعلیم و تربیت» بعنوان یک رسالت ارزنده و موثر مطرح است. او از متون مذهبی به استخراج منابعی توجه داشت که مسیر انسان را برای نیل به کمال تسهیل می‌کند. او برآستی به فهم عمیقی از آموزش و تربیت دست یافته بود. توجه به عبارت زیر، این مسئله را وضوح می‌بخشد: «و هَدَيَانَا النَّجْدَيْنِ، که انسان، با شخصیت متحرک و متطوری که دارد، پس از پیمودن راه غرایز و فطریات اولیه، به دامنه‌آن می‌رسد (مسئولیت) در این دامنه است که شعور به تکلیف و اختیار عقیده و عمل پیش می‌آید و انسان با تشخیص و آزادی باید یکی از دو نجد (راه) را پیش گیرد.» (طالقانی، جلد ششم، ۱۳۶۲: ۹۷) برنامه‌های قرآنی و کلاس‌های تفسیر ایت الله طالقانی در مسجد هدایت گام موثری برای تربیت نسل جوان انقلابی و متعهد در دهه‌های چهل و پنجاه بود.

اگر دستورات و مقررات قرآن به خوبی اجرا شود، هر خانه و شهر و مملکتی کامل‌ترین محیط تربیتی خواهد گردید. این مطالب را هر انسان منصفی که با اصول و اساس تعلیمات قرآن آشنا باشد، بدون تردید تصدیق می‌نماید. ما یک آیه از قرآن را ترجمه می‌نماییم و قدری در اطراف آن بحث می‌کنیم تا معلوم شود هدف قرآن چیست: سوره بقره آیه ۱۷۷:

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ. یعنی

همه خوبی آن نیست که رو به طرف مشرق یا مغرب آرید، ولیکن همه خوبی و نیکی در کسی است که به خداوند و روز واپسین و ملائکه و کتاب‌های آسمانی و پیامبران ایمان آورده و با محبتی که به مال دارد آن را به خویشاوندان و یتیم‌ها و درماندگان و واماندگان بین راه و سائل‌ها [بیخشد] و درباره آزاد کردن گردن‌ها از طوق عبودیت مصرف نماید و نماز را به پا داشته و زکات را داده و به عهدهایی که بسته وفا نماید و در وقت هجوم و آشکار شدن قیافه موخش مصائب و ابتلائات و گرم شدن تنور جنگ بردارند این ایه نمونه جامع و کامل تربیتی را نشان داده که عقل به مرتبه ایمان رسیده و ایمان منشا انفاق و اقامه صلاه و دادن زکات شده و در میان ایمان و این اعمال نحوی وفای بعهد و صبر در مصائب تکوین یافته تا انسانی موزون و راست و متقی پدید آورده است تربیت به هر معنا و بهر صورت جز این باشد ناقص، یکجانبه و ناهماهنگ می باشد، احکام و شرایع اسمانی مقدمه یا وسیله برای پرورش چنین انسانیت است.» (طالقانی، جلد دوم، ۱۳۶۲: ۵۳)

۶-۳. ضرورت فعالیت تشکیلاتی

ایت الله طالقانی برای رسیدن به اهداف به فعالیت تشکیلاتی اعتقاد داشت و در طول دوران زندگی خود نیز با مشارکت در تاسیس اجتماعات حزبی و تشکیلاتی این مسیر را تقویت نمود، فعالیت در نهضت مقاومت ملی و سپس عضویت در شورای مرکزی جبهه ملی ایران از فعالیت‌های بارز ایشان در دهه ۳۰ بود. وی یکی از بنیان‌گذاران نهضت آزادی ایران در سال ۱۳۴۰ بود. این نهضت به دنبال تحقق آزادی و استقلال برای ایران بود و طالقانی بر این باور بود که باید از اصول اسلامی برای رسیدن به این اهداف استفاده کرد. او تلاش کرد تا اصول اسلامی را با مفاهیم دموکراسی و آزادی‌های سیاسی ترکیب کند. طالقانی در جلسات و ملاقات‌های خود با دیگر اعضای نهضت، به ویژه بر اهمیت آگاهی و بیداری مردم تأکید می‌کرد. او معتقد بود که برای رسیدن به آزادی واقعی، مردم باید از نظر فکری و سیاسی توانمند شوند و در این راستا، نهضت آزادی وظیفه دارد تا به دنبال ایجاد بسترهای مناسب برای آگاهی‌بخشی باشد.

۷. دیدگاه سید قطب در تجزیه و تحلیل وضعیت مسلمانان

سید قطب، یک فصل از کتاب «آینده در قلمرو اسلام» خود را به عنوان «غریو خطر» به بحث در مورد وضعیت جهان امروز پرداخته است، جهانی که تمدن را علیه بشریت بسیج

کرده و بشر، به جای الهام گرفتن برنامه زندگی خود از خدا، یاوه‌بافی‌های مردمی چون خود را برنامه زندگی کرده و در مسیر کنونی افتاده، مسیری که رو به فناست. (قطب، ۱۳۴۵: ۵۵-۴۶) این تحلیل‌ها به جنبش‌های اسلامی کمک کرد تا اولویت‌های خود را مشخص کنند و تلاش‌های خود را در راستای حل این مشکلات متمرکز کنند. اگر بخواهیم مهمترین نکات سید قطب در این بخش را بیان نمائیم مباحث وی در چند عنوان قابل بررسی است.

۷-۱. مفهوم «جاهلیت» و تأثیر آن بر هویت اسلامی

یکی از ابداعات سید قطب استفاده از واژه «جاهلیت» در مورد وضعیت جهان امروز است؛ از دیدگاه وی اجتماع جاهلی هر اجتماعی است که تنها برای خداوند بندگی محض نمی‌کند. سپس نتیجه می‌گیرد که با تعریف تمامی اجتماع‌ها و حکومت‌های موجود در حال حاضر همگی اجتماع جاهلی‌اند. البته وی بیان می‌کند که در تعریف اجتماع جاهلی چه حکومت‌هایی می‌گنجند. براساس نظر وی تمامی اجتماع‌های کمونیستی در این تعریف می‌گنجند. همچنین تمامی اجتماع یهودی و نصرانی نیز جزء این تعریف‌اند. زیرا آئین اعتقادی آنها تحریف شده است و در نهایت این که تمامی اجتماع‌هایی که ظاهراً مسلمان‌اند نیز جاهل‌اند زیرا تنها خدا را عبادت نمی‌کنند. پس اسلام به عنوان‌ها توجه ندارد بلکه به واقعیت هر نظام و اجتماعی توجه دارد. پس اگر جامعه‌ای خصوصیات مذکور را داشته باشد جامعه‌ای اسلامی است وگرنه جامعه‌ای جاهلی به شمار می‌رود. هرچند اسم اسلام را بر خودش بگذارد. (سوزنگر، ۱۳۸۳: ۱۰۳-۸۵). سید قطب بر اساس آیه کریمه قرآن در سوره مائده آیه ۵۰ "أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ" در کتاب جاهلیت در قرن بیستم می‌نویسد: "براساس این آیه جاهلیت مفهومی مقابل معرفت خدا و پیروی از سنن هدایت و پذیرش حکومت خداست با این حساب جاهلیت منحصر به زمان و مکان خاصی نیست، جاهلیت قرن ۲۰ جاهلیتی عمیق تر و حیل سازتر از جاهلیت عربی است زیرا این جاهلیت، جاهلیت علم است. جاهلیت مفهومی مقابل علم و تمدن و فرهنگ و تقدم تولید و انتاج مادی نیست زیرا ممکن است مردمی از همگی این مزایا برخوردار باشد ولی با این وجود در جاهلیتی تاریک و وحشت زا غوطه ور باشد هر جاهلیتی از عناصری سودمند برای بشریت خالی نیست ولی منفعت‌های نسبی موجود در آن جاهلیت ننگ جاهلیت را از آن نمی‌زداید". (قطب، ۱۳۵۵: ۶۳-۶۶)

قطب راه رسیدن به وضعیت غیرجاهلی را در دو مرحله می‌داند: مرحله اول جهاد اکبر و خودسازی فردی است و مرحله دوم یافتن افراد شبیه که به کمک آنها گروه پیشتاز به وجود آید. از آنجا که این جامعه الهی زندگی متفاوت و متمایزی از جامعه جاهلی دارد در آن صورت مخصصه و نبرد میان دو جامعه آغاز شده است. به عقیده او کتاب و شمشیر باید احیا شوند. باید کتاب الهی را خواند تا فرد غیرجاهل تربیت شود و شمشیر به دست گرفت تا جامعه غیرجاهلی تحقق یابد. (رجایی، ۱۳۸۱: ۱۴۶-۱۴۷)

۷-۲. دوری امت اسلامی از قرآن

در راستای مباحث اجتماعی سید قطب و بیان ویژگی های جامعه جاهلی یکی از مسائل مهم مطرح شده از سوی سید، دوری امت اسلامی از قرآن است وی در کتاب معالم فی الطريق می نویسد: ما باید به قرآن برگردیم، آن را به کار برده و تعالیمش را به مرحله عمل درآوریم... تا آن چه را از ما می خواهد، درک کنیم و کوتاه سخن، بودن را بیاموزیم!... سپس نفوذ و تأثیر جاهلیت را از روح خود بزداییم و آن را از شیوه تفکر، قضاوت و رسوم خود دور کنیم. نخستین وظیفه ما ایجاد تحول در جامعه و تغییر دادن واقعیت جاهلی از رأس تا پایه است... برای آغاز کار، باید از دست جامعه جاهلی خلاص شویم، ارزش ها و ایدئولوژی آن را رها کنیم. نباید ارزش ها و ایدئولوژی خود را برای نزدیک تر کردن آنها به جامعه، حتی ذره ای تضعیف نماییم! روش ها و راه ما با آن فرق دارد، حتی اگر تنها یک گام به طرف آن برداریم، عقایدمان از بین خواهد رفت و نابود خواهیم شد. (قطب، ۱۹۶۴: ۲۲)

۷-۳. وضعیت سکولاریستی حاکم بر جهان اسلام

سید قطب به عنوان یک نویسنده و متفکر اسلامی، به جدایی دین از سیاست اعتقاد نداشت. او بر این باور بود که دین باید در تمام جوانب زندگی اجتماعی و سیاسی گنجانده شود و معتقد بود که تمام جوانب زندگی باید بر اساس شریعت اسلامی تنظیم شود. (سوزنگر، پیشین، ۱۱۲). سید در تمامی آثار خود به ویژه پس از بازگشت از آمریکا می‌کوشد راهی را برای رهایی بشر از وضع کنونی و جلوگیری از سقوط او ارائه دهد. که آنرا همانا در آیین رهایی بخش اسلام می‌جوید. او حرکت در مسیر عبودیت را راه رهایی می‌داند. از نظر او عبودیت مفهومی فراگیر و تمامیت گراست. زیرا از یکسو باید در همه جوانب تسلیم اراده

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در ... (طاهره سادات ساداتی نصرآبادی و دیگران) ۲۵

خداوند بود. و از سوی دیگر باید تمامی شئون اسلام را به اجرا گذارد. به عقیده او امت اسلامی جماعتی از مردم است که تمامی زندگی‌اش در جنبه‌های فکری، اجتماعی، وجودی، سیاسی، اخلاقی و عملی براساس اصول اسلامی استوار است. (رجایی، ۱۳۸۱: ۱۴۵) امتی با این ویژگی وجود نخواهد داشت مگر در صورتی که بخشی از زمین طبق شریعت خداوند اداره شود. بنابراین انگاره دولت اسلامی سید قطب دولتی نیست که صرفاً اکثریتی مسلمان را پشت سر خود دارد و حاکمی مسلمان بر آن حکومت می‌کند. بلکه دولت یا نظامی سزاوار این اسم است که شریعت را اجرا کند. (السید، ۱۳۸۱).

۸. آسیب‌شناسی و علت بحران در جوامع اسلامی از دیدگاه سید قطب

سید قطب در کتب متعدد خود سعی در آسیب‌شناسی و تبیین علت بحران و عقب ماندگی در جوامع اسلامی داشت و بعنوان اندیشمندی دغدغه مند مباحث عمیقی را در این بخش از منظر سیاسی اجتماعی و فرهنگی بیان نموده است که سرفصل مهمترین آسیب‌ها از منظر وی را در موارد زیر اشاره می‌نمائیم:

۸-۱. گرفتاری امت اسلامی در دام مدرنیته

قطب در آثارش به نقد مدرنیته و تأثیرات منفی آن بر جوامع اسلامی پرداخت. او معتقد بود که مدرنیته موجب تضعیف ارزش‌های اسلامی و ایجاد بحران‌های هویتی در جوامع اسلامی شده است. (قطب، ۱۹۶۴: ۲۲۲) قطب انتقادهای شدیدی به فرهنگ غرب و فرآیند جهانی‌سازی آن داشت. او این دو را مسبب مشکلات اجتماعی و فرهنگی در جوامع اسلامی می‌دانست. از منظر او، این فرهنگ‌ها باعث تضعیف ارزش‌های اسلامی و هویتی می‌شوند. او به‌ویژه بر لزوم آگاهی بخشی در مورد تأثیرات منفی تکنولوژی‌های مدرن بر زندگی مسلمانان تأکید می‌کند (همان، ۱۳۵) قطب معتقد است که مسلمانان باید از تجربیات تاریخی خود برای مقابله با چالش‌های مدرنیته استفاده کنند. (قطب، ۱۹۸۵: ۱۸۰) او همچنین بر لزوم نقد آموزه‌های اقتصادی و اجتماعی غربی تأکید می‌کند و معتقد است که باید از اصول اسلامی برای ایجاد یک نظام جامع استفاده کرد. (قطب، ۱۹۹۱: ۲۱۰) قطب در انتقادات خود به مدرنیته، بر لزوم تشکیل یک هویت اسلامی قوی تأکید دارد که بتواند در برابر تأثیرات منفی مدرنیته ایستادگی کند، سید قطب در کتاب امریکایی که من میبینم به شرح سفر خود از امریکا پرداخته و در این کتاب به بهانه مشاهدات خود نقد‌های خود را

در مورد مدرنیته غربی بیان نموده است، در بخشی از خاطرات سید تحت عنوان "وحشیگری امریکایی" آمده است: «برغم پیشرفت های علمی و کارهای واضح و روشن، امریکا در نگاهش به حیات و مقومات و ارزشهای انسانی وحشی بنظر می رسد آن هم بشکلی که دهشت آور است.» (خالدی ابوالصلاح، ۱۳۷۰: ۱۲۷).

۹. بازسازی جامعه مطلوب و آرمانی از منظر سید قطب

۹-۱. احیای تمدن اسلامی

سید قطب معتقد بود که باید تمدن اسلام دوباره احیاء شود. هدف ایدئولوژی اسلام، ایجاد امکان برای حفظ شرافت و احترامی مناسب برای تمام ابنای بشر است، اسلام برای امروز و فردای نوع بشر و بازیابی ارزش و شرف راستین آن دارای هدف و برنامه ای است تا بلندی مقام و علو مرتبه یابد و از جاهلیت و زندگی جاهلی که او را در مرحله ای از خواری و پستی حیوانی نگاه داشته، نجات دهد. حال فرقی ندارد که زندگی ملت های پیشرفته صنعتی و مادی و یا زندگی عصر جاهلی ملل عقب مانده باشد. انسان هرگز به هدف اصلی که به آن اشاره شد، نائل نخواهد آمد، مگر دورانی که تمدن اسلامی پایه گذاری شود. بنابراین لازم است، آنچه را که بدان به عنوان تمدن اسلامی توجه و ایمان داریم، روشن گردد و آن رسیدن به تمدن اسلامی در سایه عمل به مفاهیم درست اسلامی می باشد که در آن در صورت انسان می تواند از تسلط و چیرگی اوضاع اجتماعی رهایی یابد و خود را از چیرگی محیط نجات دهد. از دید او مؤمن می تواند با استفاده از ایدئولوژی اسلام بکوشد تا در تمام زمینه ها، اصل خلافت و جانشینی را محقق ساخته و امانت دار الهی باشد. درحالی که در جامعه جاهلی (که به احکام اسلام عمل نمی شود) او در سرزمینی که هرگز به او امکان پیشرفت در چنین عرصه ای را نمی دهد، دست بسته و محکوم است. تمدن اسلامی نه تنها با هیچ پیشرفتی مخالف نیست، بلکه ممکن ترین راه برای زیست انسانی در هر مکان و جامعه ای را در دسترس قرار می دهد. (قطب، ۱۹۶۴: ۱۰)

۹-۲. سید قطب و مساله «اسلام ناب»

سید قطب به عنوان یکی از پیشگامان اندیشه اسلامی معاصر، مفهوم «اسلام ناب» را مطرح کرد. او بر این باور بود که اسلام باید به عنوان یک نظام جامع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به کار گرفته شود. در کتاب معالم فی الطريق می نویسد:

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در ... (طاهره سادات ساداتی نصرآبادی و دیگران) ۲۷

«ما برای پیاده کردن برنامه حرکت اسلامی ناگزیریم در مرحله پرورش و تکوین از تمام عوامل موثر جاهلی که تحت تأثیرشان زندگی می‌کنیم و از آنها خط و مشی می‌گیریم خود را برهانیم ما ابتدا باید به همان سرچشمه نابی بازگردیم که رادمردان صدر اسلام خط مشی خودشان را از آن می‌گرفتند سرچشمه ای که با هیچ عیب و لکه الوده و همرنگ نگشت.» (قطب، ۱۳۷۸: ۱۹)

قطب تأکید می‌کند که «اسلام ناب» باید در تمام ابعاد زندگی مسلمانان جاری باشد و به‌عنوان یک الگو برای زندگی اجتماعی و سیاسی مورد استفاده قرار گیرد به‌علاوه، او در آثارش بر لزوم تفکر انتقادی و تحلیل عمیق نسبت به مسائل اجتماعی و سیاسی تأکید می‌کرد. در نهایت، قطب به این نتیجه می‌رسد که اسلام ناب باید به‌عنوان یک الگوی جامع برای زندگی مسلمانان مطرح شود و باید از آن برای ایجاد تغییرات مثبت در جامعه استفاده شود. (قطب، ۱۹۶۴: ۳۵)

۹-۳. جایگاه جهاد در اندیشه سید قطب

سید قطب با شناخت و درکی که از اسلام داشت، معتقد بود اصولاً اسلام در اساس و جوهر خود جنبش آزادی‌بخشی است که نخست دل افراد و سپس اجتماعات بشری را اصلاح و آزاد می‌سازد. از نظر سید قطب امکان ندارد که مردم اسلام را به عنوان عقیده و طرز بپذیرند ولی ظلم و ستم و جنایت را هرچند در قالب قانون و نظام باشد، قبول کنند. مبارزه و جهادی که سید قطب مطرح می‌کند برای تغییر وضع موجود جنبه اصلاحی به معنای خاص کلمه ندارد بلکه این جهاد باید قبل از بنای جامعه مطلوب اسلامی به دگرگونی جوامع کنونی بپردازد. او در کتاب معالم فی الطريق می‌کوشد طرح خود را مطابق با الگوی پیامبر اسلام (ص) در تبدیل تغییر جامعه جاهلی به جامعه اسلامی و گسترش آن بازسازی نماید. سید قطب در کتاب جهاد فی سبیل الله تأکید می‌کند که جهاد تنها به معنای جنگ نظامی نیست، بلکه باید به‌عنوان یک فعالیت اجتماعی و فرهنگی نیز در نظر گرفته شود. او بر لزوم بیداری سیاسی و اجتماعی مسلمانان تأکید می‌کند و می‌گوید که جهاد باید در تمامی ابعاد زندگی اجتماعی مسلمانان جاری باشد. (قطب، ۱۹۷۹: ۱۱۱) در نظر او، جهاد می‌تواند به‌عنوان راهی برای تأسیس نظام اسلامی و اجرای احکام شریعت باشد، سید قطب بر این باور بود که جهاد می‌تواند به بیداری اسلامی و احیای هویت مسلمانان کمک کند. او معتقد بود که جهاد باید به‌عنوان ابزاری برای مبارزه با فساد اجتماعی و سیاسی عمل کند. (قطب، ۱۹۹۰: ۸۸).

۱۰. راهکارهای سید قطب برای گذار از وضع موجود به وضع مطلوب جامع اسلامی

۱-۱۰. ضرورت جهاد و مقاومت

سید قطب در پایان کتاب آینده در قلمرو اسلام، از ضرورت «جهادی ممتد و دشوار و پرخطر» صحبت می‌کند که مسلمین باید برای آن مجهز شوند. او برای این جهاد، تنها یک تجهیزات ضروری را یاد می‌کند: آشنایی کامل با حقایق اسلام و فراگرفتن دین در سطح عالی. (قطب، ۱۳۴۵: ۲۱۸-۲۰۹) سپس از ایمان حقیقی، عبادت، شناسایی محیط و روش‌های معمول زمان، احاطه بر فرهنگ و تمدن عصر خود برای شناخت عناصر مفید و مضر آن، شناخت نیازمندی‌های واقعی بشر و دور انداختن زوائد تمدن و حفظ عناصر مفید آن نام برده و تاکید می‌کند: اینست جهادی که ما پیش رو داریم... (همان: ۲۱۸-۲۰۹) سید قطب در طرح مباحث جهاد متأثر از ابوالاعلی مودودی بود زیرا قبل از وی این مباحث را در کتب خود مطرح کرده بود، هر چند هم مودودی و هم قطب بدلیل همین موضوع به آموزگاران تکفیر و خشونت متهم گردیده اند و اسلام خشونت را ترویج نموده اند ولی از نقطه نظر مودودی این تفسیر نادرست است و اسلام از خشونت استفاده نمی‌کند. جهاد تنها علیه حکومت‌ها و یا حاکمانی استفاده می‌شود که از تبلیغ اسلام جلوگیری می‌کنند، چرا که در زمان پیامبر نیز بعد از این که حاکمان ایران و روم از تبلیغ دین اسلام جلوگیری کردند، مورد حمله قرار گرفتند. در نتیجه هدف جهاد از نظر مودودی به دست آوردن آزادی تبلیغ مذهبی می‌باشد. مودودی و قطب هر دو بر این باور هستند که هیچ حکومت غیر مسلمان اجازه گفت و گوی آزاد با مردمش را درباره اسلام نمی‌دهد. در نتیجه جهاد مبارزه‌ای علیه جاهلیت است و تا زمانی که همه دولت‌ها در جاهلیت به سر می‌برند و حاکمیت غیر اسلامی را پذیرفته اند جهاد ادامه خواهد داشت. (کوپل، ۱۳۷۵: ۵۵)

۱-۲. تبیین مفهوم مبارزه و شهادت

سید قطب با شناخت و درکی که از اسلام دارد، راه مبارزه را مطرح می‌کند، از نظر سید قطب امکان ندارد که مردم، اسلام را به عنوان عقیده و طریق بپذیرند ولی ظلم و ستم و جنایت را هرچند در قالب قانون و نظام باشد، قبول کنند. مبارزه و جهادی که سید قطب مطرح می‌کند برای تغییر وضع موجود، جنبه اصلاحی به معنای خاص کلمه ندارد، بلکه این مبارزه باید قبل از بنای جامعه مطلوب اسلامی به دگرگونی جوامع بپردازد، سید قطب

مفهوم «مبارزه» را به‌عنوان یک اصل اساسی در زندگی مسلمانان معرفی کرد. او برنامه اسلام در مبارزه را شامل دو بخش دعوت و روشنگری برای اصلاح اعتقادات و نیز مبارزه با نظام‌ها و سلطه‌های سد راه آگاهی مردم می‌داند. (قطب، ۱۳۷۸: ۷۰) همچنین تاکید می‌کند که اسلام بر افراد نمی‌تازد تا آن‌ها را به پذیرش عقیده خود مجبور سازد، بلکه نظام‌ها و اوضاع را مورد تهاجم قرار می‌دهد تا افراد را از تاثیرات فاسد آن‌ها رهایی بخشد. از نظر سید قطب، مبارزه یک فعالیت همه‌جانبه مداوم است، چنانچه تصریح می‌کند: حرکت آزادی‌بخش جهادی تا وقتی که دین همه‌اش از آن خدا نشود هیچ‌گاه متوقف نمی‌گردد. (همان: ۸۷-۱۰۵) بنظر می‌رسد مفهوم مبارزه در اندیشه سید قطب اخص از مفهوم جهاد می‌باشد و بعد مواجهه برای رفع موانع سیاسی را همراه با خشونت ترویج می‌نماید، همچنین سید قطب مفهوم «شهادت» را به‌عنوان یک هدف عالی در زندگی مسلمانان تبیین کرده و آن را به‌عنوان نهایت قربانی در راه خدا معرفی می‌کند.

۱۰-۳. ایجاد یک گروه انقلابی و پیشرو

به اعتقاد سید قطب باید ابتدا یک گروه پیشتاز پیدا شود تا رستخیز کشورهای اسلامی را به ضرورت تبدیل کند و به دنبال آن دیر یا زود جهان به زیر سیطره اسلام در خواهد آمد. (مختاری، ۱۳۸۳: ۱۱۷) سید قطب دو مرحله را از تولد پیشتاز تا استقرار جامعه اسلامی مشخص می‌نماید. مرحله اول، بلوغ معنوی است که ضمن آن پیشتاز و افراد مؤمن پیرامون او با تمرکز بر قرآن نفوذ و تاثیر جاهلیت را از روح خود می‌زدایند و مرحله دوم، مرحله نبرد علیه این جامعه جاهلی است. مفهوم جهاد، تمامی این جریان را از تلاش فردی گرفته تا تفکر درباره قرآن و مبارزه مسلحانه در بر می‌گیرد. (مختاری، رسالت، ۱۳۸۳/۸/۱۹) سید قطب معتقد بود خیزش اسلامی میسر نیست جز از راه جماعت اندام‌وار جنبشی یا گروه مؤمن یا نسل قرآنی یگانه‌ای که به نسل نخست صحابی تأسی کنند. سید قطب معتقد بود این گروه پیشتاز باید از سویی بریده از جامعه جاهلی باشند تا بتوانند از شاخص‌های جاهلی رها و پیوسته به تعالیم اسلام باشند و از سویی دیگر نوعی ارتباط با جاهلیت سایه‌گستر بر جامعه‌شان داشته باشند که هدف از آن تبلیغ ایده‌شان و برآوردن نیازهای مادی ضروری است. از دیدگاه وی این جماعت مراحل متعددی را پیش رو دارد و هر مرحله‌ای ابزارهای متناسب با آن دارد و در مرحله نهایی چاره‌ای جز حرکت به سمت فروپاشیدن جاهلیت از رهبری بشریت نیست. از نظر او آماده‌سازی پیشگامان دو مدخل

دارد: نخست از راه عقیدتی که در شکل‌دهی آگاهی و ساخت ذهنی‌شان براساس عقیده نمود می‌یابد. سیدقطب این فرآیند را یکی از ویژگی‌های دوره مکه می‌داند که سیزده سال طول کشید. ورودی دوم سازمانی است و این مرحله رویارویی و جهاد ضدطاغوت‌های جاهلی است همان‌گونه که در دوره مدینه اتفاق افتاد که ده سال به درازا کشید. (مرادی، ۱۳۸۲)

با مطالعه آثار سید قطب، در یک جمع بندی می‌توان گفت، جهاد اصلی‌ترین ابزار تبدیل جامعه جاهلی به جامعه اسلامی محسوب می‌شود. اما در این رهگذر، وی برای جهاد اهداف دیگری نیز برمی‌شمرد که نشان از دقت نظر این متفکر و نظریه پرداز دینی به مقوله جهاد دارد. اهم اهداف جهاد از منظر وی را می‌توان ذیل تفسیر سوره نساء آیه ۷۷ چنین برشمرد: اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ قِيْلَ لَهُمْ كُفُّواْ اَيْدِيَكُمْ وَاقِيْمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً وَاَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْ لَا اٰخِرَتُنَا اِلٰى اَجَلٍ قَرِيْبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيْلٌ وَّالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُوْنَ فَتِيْلًا) رهایی از محاصره قید و بندها، امان ماندن از فتنه‌ها و آشوب‌ها، حمایت از شریعت، برافراشتن پرچم عقیده در زمین، ایجاد وحشت در دشمنان، آماده سازی جامعه برای پذیرش اسلام بدون هیچ گونه مانعی. از نظر سید قطب، در صورت تحقق اهداف ذکرشده، این همان جهاد یگانه‌ای است که اسلام بدان فرمان می‌دهد و پسندیده می‌شمارد و در مقابل آن اجر و پاداش می‌دهد، و کسانی را که در آن کشته می‌شوند، شهید می‌داند، و کسانی را که رنج و مشقت آن را تحمل می‌کنند، ولی و دوست می‌شمارد. (قطب، ۱۳۹۴: ۱۸۷)

۱۱. نتیجه‌گیری

در این مقاله یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم اندیشه سیاسی اسلامی یعنی مفهوم حکمرانی از منظر دو اندیشمند دوره معاصر مرحوم آیت الله طالقانی و سید قطب مورد بررسی تطبیقی قرار گرفته است، پرداختن به این دو اندیشمند از دو جنبه دارای اهمیت می‌باشد و تبیین اندیشه‌های آنان در افق گشایی و ترسیم تحولات پیش آمده در جهان اسلام و بویژه ایران و مصر قابل تامل و چارچوب تحلیل تازه‌ای ارائه می‌نماید. هر دو اندیشمند از منظر قرآن و ارائه تفسیر سیاسی اجتماعی از قرآن به مسائل اجتماعی و سیاسی جهان اسلام و زیست بوم خود مراجعه و ارائه طریق نموده‌اند و از این جهت یک نوآوری و تحلیلی متفاوت

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در ... (طاهره سادات ساداتی نصرآبادی و دیگران) ۳۱

نسبت به سایر متفکران مسلمان در قالب تفسیر قرآن بیان نموده اند؛ عناوین تفسیری هردو متفکر شبیه به همدیگر می باشد و آیت الله طالقانی عنوان تفسیر قرآن خود را ترجمه فارسی تفسیر سید قطب قرار داده است. هر دو متفکر علیرغم تفاوت در برخی از مبانی اندیشه ای به مساله حکمرانی پرداخته اند براساس یافته های این مقاله اهم موضوعات از منظر دو اندیشمند مورد مطالعه قرار گرفت هر دو متفکر دغدغه ارائه طریق برای رها شدن امت اسلام از وضع موجود را داشتند و با پیش زمینه های دینی و قرآنی با ارجاع به قرآن، سعی در آسیب شناسی و حل مشکلات و نسخه پیچی برای امت اسلامی داشته اند، با الهام از الگوی توماس اسپریگنز چهار گام اندیشه ورزی، با طرح معرفی بحران و سپس آسیب شناسی و علل بحران و در گام سوم طرح نظریه و آرمان مطلوب و سرانجام راه حل و مسیر عبور از وضع موجود به وضع مطلوب با استناد به آثار دو متفکر بیان شد، نقطه کانونی و تمرکز مباحث آیت الله طالقانی در ارائه طریق موضوع شورآفرینی است ولی در دیدگاه سید قطب موضوع جهاد اولویت دارد و این جهاد را باید گروه پیشتاز فرهنگ سازی نماید بنابراین آیت الله طالقانی بیشتر به توده های مردم توجه دارند و سید قطب نگاهی نخبه گرایان در جریان تحولات سیاسی اجتماعی را دنبال می نمایند.

کتابنامه

- اسپریگنز، توماس (۱۳۷۰). *فهم نظریه های سیاسی*، ترجمه فرهنگ رجایی، تهران، نشر آگاه.
- پرپور، معصومه (۱۳۸۹). «اندیشه سیاسی آیت الله طالقانی»، فصلنامه *تاریخ معاصر ایران*، سال ۱۴، شماره ۵۶، صص ۴۵-۵۶.
- خالدی، ابوالصلاح (۱۳۷۰). *امریکا از دیدگاه سید قطب*، ترجمه مصطفی اربابی، انتشارات احسان.
- خان محمدی، یوسف (۱۳۹۳). «تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر»، انتشارات دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ دوم.
- رجایی، فرهنگ (۱۳۸۱). *اندیشه سیاسی معاصر در جهان عرب*، تهران: مرکز مطالعات و پژوهشهای خاورمیانه.
- سوزنگر، سیروس (۱۳۸۳). *اندیشه های سیاسی سید قطب*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- السید، رضوان (۱۳۸۱). *نگرشی بر هویت و ماهیت جنبش های اسلامی قرن بیستم*، ترجمه مجید مرادی، نشریه پگاه حوزه، شماره ۵۴، ص ۱۷.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۷۸). *مناره ای در کویر*، تهران: انتشارات قلم.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۵۹). *از آزادی تا شهادت*، چاپ دوم، انتشارات ابوذر.

۳۲ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۶، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۴

- طالقانی، سید محمود (۱۳۵۸ الف). *وحدت و آزادی*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۶۲). *پرتوی از قرآن*، گردآورنده: سید مهدی جعفری، شرکت سهامی انتشار.
- طالقانی، سید محمود، و علی تیموری (۱۴۰۰). *خطبه‌های نماز جمعه آیت الله طالقانی*، تهران: ناریا مهر.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۳۹). «توحید نخستین دعوت انبیا»، مقدمه کتاب *محو الموهوم و صحو المعلوم*، تهران: انتشارات کیهان.
- طویل، کمیل (۱۳۹۱). *القاعده و خواهرانش*، تهران: اندیشه سازان نور.
- عبدالرازق علی (۱۹۲۵). *الاسلام و اصول الحكم*، قاهره، مطبعه مصر.
- قطب، سید (۱۳۵۵). *جاهلیت قرن بیستم*، ترجمه صدرالدین بلاغی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- قطب، سید (۱۹۶۴). *معالم فی الطريق*. بیروت: انتشارات دارالشروق.
- قطب، سید (۱۹۸۵). *العدالة الاجتماعية فی الإسلام*، بیروت: انتشارات دارالشروق.
- قطب، سید (۱۳۴۵). *آینده در قلمرو اسلام*، سید علی خامنه‌ای، مشهد: انتشارات سپیده.
- قطب، سید (۱۳۷۸). *نشانه‌های راه*، محمود محمودی، تهران: نشر احسان.
- قطب، سید (۱۳۹۴). *فی ظلال القرآن*، ترجمه مصطفی خرم‌دل، تهران: انتشارات احسان، جلد اول، چاپ پنجم.
- قطب، سید (۱۹۹۱). *الاسلام و قضايا العصر*، قاهره: دار الشروق.
- قطب، سید و دیگران (۱۹۷۹). *الجهاد فی سبیل الله*، بی‌جا، مرکز الاتحاد الاسلامی العالمی.
- قطب، سید (۱۹۸۰). *معالم فی الطريق*، بیروت و قاهره: دارالشرق.
- کوپل، ژیل (۱۳۷۵). *پیامبر و فرعون*، جنبش‌های نوین اسلامی در مصر، ترجمه حمید احمدی، چاپ دوم، تهران: کیهان.
- مختاری، مجید (۱۳۸۳/۸/۱۹). «الگوی انقلاب اسلامی و سید قطب»، *رسالت*.
- مرادی، مجید (۱۳۸۲). «تقریر گفتمان سید قطب»، فصلنامه علوم سیاسی، سال ششم، شماره ۲۱: صص ۱۹۶-۲۱۶.
- نائینی، محمدحسین (۱۳۵۸). *تنبيه‌الامة و تنزیه‌المله*، به کوشش سید محمود طالقانی. تهران: شرکت سهامی انتشار.